

Ишенаалы Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети жана Ош мамлекеттик университетинин алдындагы география илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча Д.25.24.698 диссертациялык кеңешинин эксперти, экономика илимдеринин доктору, профессор Т.Ч.Култаевдин изденүүчү Даовлатова Феруза Муктаровнанын “Кыргызстандын түштүк аймагындагы жер-суу аталыштарынын таркалышы жана келип чыгышы” деген темада 25.00.24 – экономикалык, социалдык, саясий жана рекреациялык география адистиги боюнча география илимдеринин кандидаты окумуштуулук даржаны изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишине

ЭКСПЕРТТИК БҮТҮМҮ

Изденүүчү Ф.М.Даовлатованын “Кыргызстандын түштүк аймагындагы жер-суу аталыштарынын таркалышы жана келип чыгышы” аттуу география илимдеринин кандидаты окумуштуулук даржаны изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишин кароо менен төмөнкүдөй чечимге келдим:

1.Илимий иштин диссертациялык кеңештин профилине жана адистигинин паспортуна дал келүүсү

Даовлатова Феруза Муктаровнанын “Кыргызстандын түштүк аймагындагы жер-суу аталыштарынын таркалышы жана келип чыгышы” аттуу география илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясы Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети менен Ош мамлекеттик университетинин алдындагы география илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын ыйгаруу боюнча түзүлгөн Д.25.24.698 диссертациялык кеңешинин профилине туура келет жана 25.00.24 – экономикалык, социалдык, саясий жана рекреациялык география адистигинин паспортуна толугу менен дал келет.

2.Илимий иштин максаты жана милдетери

Диссертациялык иштин максаты: Кыргызстандын түштүк аймагындагы жер-суу аталыштарынын таркалуу мыйзам ченемдүүлүктөрүн жана аларга таасир этүүчү социалдык- жана экономикалык-географиялык факторлорун аныктоо, өзгөчө тарыхый-маданий топонимикалык мурас объектилерин маанилүүлүгүн тактоо жана социалдык-экономикалык жана саясий талаптарга ылайык сунуштарды иштеп чыгуу.

Буга ылайык төмөнкүдөй милдеттер коюлган:

-Кыргыз Республикасында жана чет мамлекеттерде жер-суу аталыштарын географиялык багытта изилдөөнүн концептуалдык негиздерин илимий адабияттардын мисалында иликтөө, алардын тажрыйбасын өлкөнүн түштүк аймагынын топонимикалык илимий изилдөө иштеринде жайылтуу;

-Кыргыз Республикасынын түштүк аймагындагы жер-суу аталыштарынын территориялык таркалуусун, ойэкономикалык маңызын,

аймактык өзгөчөлүктөрүн жана аларга таасир этүүчү социалдык- жана экономикалык-географиялык факторлорун аныктоо;

-топонимикалык изилдөөнүн негизги багыттарын аныктоо менен географиялык аталыштарды табигый жана социалдык-экономикалык өзгөчөлүктөрү боюнча классификациялоо;

-Кыргызстандын түштүк-батыш чөлкөмү боюнча топонимикалык аталыштарга этимологиялык талдоо жүргүзүү жана жер-суу аталыштарынын өзгөрүп кетүү себептерин ачып көргөтүү;

-табигый-географиялык негизи бар аталыштардын (ороним, гидроним, фитоним, зоотопоним ж.б.) социалдык-экономикалык функцияларын талдоо, топонимдер түшүнүгүнүн географиялык мазмунун жана маңызын ачуу;

-аймактын топонимикасынын хронологиялык түзүлүшүн аныктоо, анын тарыхый туруктуулугуна жана өзгөрүүсүнө баа берүү, бул жагынан ички айырмачылыктарды жана аларды аныктоочу экономикалык-географиялык факторлорду изилдөө;

-ГИС-технологияларды колдонуу менен түштүк аймактын жер-суу аталыштарынын территориялык структурасын чагылдырган тематикалык топонимикалык карталардын сериясын түзүү;

-Кыргызстандын түштүк аймагындагы жер-суу аталыштарынын административдик-аймактык бирдиктеринде топонимикалык мурастын элементтери болгон аталыштардын тизмесин калыптандыруу жана топонимикалык мурастарды коргоо боюнча сунуштарды иштеп чыгуу;

-Баткен областынын мисалында географиялык аталыштарды социалдык-экономикалык негизде (антропо- жана этнотопонимдер, кесиптик, идеологиялык ж.б.) пайдалануу, географиялык объектилерге ээлик кылуу жана сактоону камсыз кылуучу топонимикалык маалыматтык системалардын (ТМС) базасын түзүү;

-жер-суу аттарынын тарыхый аталыштарын сактоо, эски аталышын ыйгарууну же жаңыча атоонун зарылдыгын аныктоо менен коомчулукка жана жаш муундарга жеткирүү.

3.Изилдөө темасынын актуалдуулугу

Кыргызстандын эгемен өнүгүү шарттарында өз территориясындагы жер-суу аталыштарын изилдөө чоң мааниге ээ.

Жер-суу аталыштарынын калыптануу процесси коомдун өнүгүшү менен тыгыз байланышта келет жана ал аталыштар кандайча берилиши коомдун белгилүү бир этаптагы керектөөсүнө жараша аныкталат. Географиялык аталыштар ар тараптуу жана көп кырдуу маалымат булагы болуу менен бирге адамзат коому үчүн зарыл жана маанилүү коомдук-саясий функцияны аткарат. Ошол себептүү ар кандай топоним адамдын ишмердүүлүгүнүн продуктусу болуу менен ал жердин белгилүү бир чекитинде географиялык объектинин аты катары пайда болгон.

Өлкөбүздүн азыркы өнүгүү шарттарында географиялык аталыштарды изилдөө жана алардын маанисин аныктоо маселелери өзгөчө актуалдуу, анткени, Кыргыз Республикасынын мамлекеттик кызыкчылыктарын улуттук, тарыхый салттардын жана баалуулуктардын негизинде жарандарды руханий-

адептик тарбиялоону андан ары өркүндөтүү максатында коргоо жана республиканын аймактарында административдик-территориялык реформаны ийгиликтүү жүргүзүү максатында айрым топонимикалык аталыштарды атоо жана кайра атоо боюнча республика боюнча масштабдуу иш-чаралар жүргүзүлүүдө. Мындай иш демографиялык процесстерге, тарыхый ысымдардын кайтарып берүүгө, учурдун талабына жараша жаңы атоолорго байланыштуу болуп жатат. Белгилей кетсек, бул процесс бүгүнкү күндө Кыргызстандын түштүк аймагында өзгөчө байкалууда.

Адамдарды байыркы убактардан бери эле географиялык аталыштардын келип чыгышы кызыктырып келет. Мындай кызыгууну адам баласынын таанып-билүүчүлүк иш-аракетинин бир багыты катары кароого болот. Жер-суу аттарынын келип чыгуу себебин билүү бир тармактагы окумуштуулардын иши эмес, а жалпы атуулдар өз жеринин аталыш себебин билүүсү зарыл. Өзү туулуп-өскөн же жашаган жеринин, ага тиешелүү болгон жер-суулардын аталыштарынын маанисин билүү алардын жалпы маданият деңгээлин көрсөтүп турат.

Дүйнөнүн кайсыл бурчунда болбосун жер-суу аттары кокусунан эле пайда боло калбайт. Ал коом тарабынан берилет жана түзүлөт. Ошондуктан жер-суу аттарынын келип чыгышы да коомдун тарыхына жана социалдык-экономикалык өнүгүү шарттарынын деңгээлине жараша болот.

4. Диссертациялык иштин илимий жаңылыктары

Изилдөөнүн жүрүшүндө илимий жаңылык катары төмөнкү теориялык жана практикалык натыйжалар алынды:

-аймактын топонимикасы биринчи жолу социалдык- жана экономикалык-географиялык жактан комплекстүү түрдө изилденди;

-Кыргызстандын түштүк аймагынын жер-суу аталыштарынын калыптануу өзгөчөлүгү боюнча 3 хронологиялык мезгилге (совет дооруна чейин, совет бийлигинин тушунда жана эгемендүүлүк жылдарында) бөлүндү жана аймактын топонимикасынын тарыхый өзгөрүү себептине баа берилди;

-ГИС-технологияларды колдонуу менен Кыргызстандын түштүк аймагынын жер-суу аталыштарынын территориялык структурасын чагылдырган тематикалык топонимикалык карталардын сериясы түзүлдү;

-Кыргызстандын түштүгүндө кездешүүчү фарсы-тажик тилдериндеги географиялык терминдердин кыргызча түшүндүрмөсү изилденди жана топонимикалык сөздүк түзүлдү.

5. Изденүүчү тарабынан диссертацияда келтирилген ар бир илимий жыйынтыкты (илимий жобонун) жана бүтүмдөрдү негиздөө деңгээли жана тактыгы

Изилдөө география илиминин экономикалык жана социалдык багытына туура келип, анда төмөндөгүдөй жаңы теориялык жана практикалык жыйынтыктар алынган.

1-жыйынтык. Кыргызстандын территориясынын бир бөлүгүн экономикалык жана социалдык география жаатында топонимикалык изилдөө өлкө шартында биринчи жолу жүргүзүлөн.

2-жыйынтык. Кыргызстандын түштүк аймагынын топонимикалык аталыштарынын калыптануу өзгөчөлүгү каралган жана ал 3 доорго (совет дооруна чейин, совет бийлигинин тушунда жана эгемендүүлүк жылдарында) бөлүнгөн.

3-жыйынтык. География илиминин азыркы өзгөчөлүгү геомаалыматтык системаны (ГИС) колдонуу болуп эсептелет. Кыргызстандын түштүк аймагынын топонимикалык аталыштарынын аймактык жайгашуу өзгөчөлүгүн көрсөткөн же далилдеген топонимикалык карталар түзүлгөн.

4-жыйынтык. Кыргызстандын түштүк жергесинде таркалган фарсы жана тажик тилдеринен жаралган топонимикалык аталыштар өзүнчө изилдөөгө жана талдоого алынган. Алардын кыргызча түшүндүрмөсү келтирилген.

5-жыйынтык. Географиялык-топонимикалык изилдөөлөр атайын методдорду колдонуу менен ийгиликтүү жүргүзүлгөн: географиялык-салыштырма, райондоштуруу, сурамжылоо (интервью алуу) ж.б.

6. Изденүүчүнүн диссертацияда келтирилген ар бир илимий жыйынтыгынын (илимий жобосунун) жана бүтүмдөрүнүн жаңылык деңгээли

Ф.М. Даовлатованын илим жактан жекече салымы болуп төмөнкүлөр саналат: Кыргызстанда аймактык масштабда жер-суу аталыштары биринчи жолу изилдеген; топонимика илимин экономикалык, социалдык жана саясий географиянын курамында экенин далилдөө менен геотопонимика илиминин жаралуу зарылдыгын көрсөткөн; мына ушуга байланыштуу түштүк аймактагы жер-суу аталыштарынын таркалуу мыйзам ченемдүүлүктөрүн ача алган, таркалуусун негиздеген; ГИС-технологияларды колдонуу менен карталар сериясын түзгөн.

Жалпысынан автордун жекече салымы теориялык жактан толук негизделген.

Диссертациянын негизги жоболору актуалдуу деп эсептеймин.

7. Тийиштүү актуалдуу проблемаларды, теоретикалык жана колдонмо милдеттерди чечүүгө арналган жыйынтыктардын ички бирдиктүүлүгүн жана багыттуулугун баалоо

Алынган жыйынтыктар төмөнкү багыттарга жооп берет: Кыргызстандын аймагын геотопонимикалык максатта изилдөө жүргүзүү; түштүк аймакта таркалган топонимикалык аталыштардын келип чыгуу себептерин аныктоо; жер-суу аталыштарын сактоо жана коргоо боюнча коомчулукта иш жүргүзүү. Экономикалык багытта - жер-суу аталыштарынын таркалуусунун экономикалык-географиялык маанисин ачып көрсөтүү.

Илимий иштеги жыйынтыктарды аныктаган корутундулар жогорку деңгээлде аргументтүү деп эсептейм.

8. Алынган жыйынтыктарынын практикалык мааниси

Кыргызстандын түштүк областтарынын жер-суу аталыштарынын реестри түзүлдү жана алардын таркалуу жана келип чыгуу себептери аныкталды. Кыргызстандын түштүк аймагынын жер-суу аталыштарынын географиялык, лингвистикалык, топотерминологиялык жана хронологиялык курамын жана аймактын топонимикалык райондоштуруу схемасын чагылдырган

топонимикалык карталар ГИС-технологиялардын жардамы аркылуу түзүлдү. Ошондой эле илимий иштеги сунушталган жоболорду жана корутундуларды Кыргызстандын жогорку окуу жайларындагы окутуу процессинде пайдаланууга да болот.

Ф.М.Даовлатованын жекече салымы болуп төмөнкүлөр саналат: Баткен областындагы топонимикалык аталыштардын таркалуу себептерин изилдеген. Зарылдык боюнча алмаштырууга муктаж болгон аталыштар боюнча жергиликтүү башкаруу органдарына сунуш берилген. Башкача айтканда, аткарылган иштердин натыйжасында башка тилден кирген мааниси түшүнүксүз аталыштарды өзгөртүү боюнча мамлекеттик администрацияларга сунуштар айтылган.

Диссертация теориялык жаңы багытта болгондуктан анын материалдары төмөнкү тармактагы изилдөө иштеринде илимий-методикалык негиз боло алат: Кыргызстандын башка аймактарын топонимикалык изилдөөдө жана буга байланышкан тематикалык карталарды түзүүдө; жер-суу аталыштарынын келип чыгышы, мааниси жана аларды коргоо маселери боюнча иш алып барууда; айрым топонимикалык аталыштарды кайра атоо зарылдыгы келип чыкканда. Ошондой эле “Кыргызстандын экономикалык жана социалдык географиясы”, “Край таануу”, “Туризм” предметтерин окутууда да зор мааниси бар.

9. Диссертациядагы байкалган кемчилдиктер

Аталган диссертация илимий-теориялык жактан жаңы иш болгондуктан айрым кемчилдиктер бар:

1. Кыргызстандын 3 областындагы административдик райондор боюнча топонимикалык райондоштуу боюнча изилдөө жүргүзсө максатка ылайык болмок.

2. Аймактагы жер-суу аталыштарын мааниси жана маңызын ачуу менен жаштарды патриоттулукка тарбиялоо боюнча жетиштүү изилдөө жүргүзүлгөн эмес.

3. Топонимикалык талдоолордун билим берүүдөгү мааниси жетиштүү ачылган эмес.

Көрсөтүлгөн кемчилдиктер иштин баалуулугуна эч бир таасир эте албайт жана алдыдагы изилдөөлөрдө эске алса болот.

10. Диссертациянын илимий натыйжаларын ишке ашыруунун натыйжасында төмөнкү чоң жыйынтыктарга жетишкен:

1. Кыргыз Республикасынын түштүк аймагындагы топонимикалык аталыштарынын территориялык жайгашуусу, лексикологиялык маңызы жана аймактык өзгөчөлүктөрү аныкталган.

3. Кыргызстандын түштүк бөлүгү боюнча топонимикалык ири илимий изилдөө жүргүзүлгөн.

4. Түштүк аймактын топонимикалык аталыштарынын хронологиялык түзүлүшү аныкталган.

5. Заман талабына ылайык айрым жер-суу аталыштарын өзгөртүү боюнча сунуштар айтылган.

11. Диссертациянын негизги жоболорунун, натыйжаларынын жана бүтүмдөрүнүн жарыкка чыгуусун тастыктоо

РИНЦ боюнча:

1. Даовлатова Ф.М. Кыргызстандын түштүгүндөгү фарсы жана тажик тилдеринен кирген жер-суу аталыштары [Текст] /Ф.М.Даовлатова //ОшМУ жарчысы, №5, 2017. -143-146-б.

2. Даовлатова Ф.М. Малые города южного региона Кыргызстана: типология, особенности и возможности развития [Текст] /Ф.М.Даовлатова, Г.А.Момошева, Ж.Т.Шерматова //Молодой ученый, №12, 2017. -С. 205-207.

3. Даовлатова Ф.М. Түштүк-Батыш Кыргызстандын жер-суу аталыштарынын этимологиясы [Текст] /Ф.М.Даовлатова //Известия ВУЗов Кыргызстана, №5, 2018. -32-36-б.

4. Даовлатова Ф.М. Баткен аймагындагы жер-суу аталыштарынын этимологиясы [Текст] /Ф.М.Даовлатова, Б.Ж.Жамшутова, Н.К.Ташматова //Известия вузов Кыргызстана, №11, 2019. -33-36-б.

5. Даовлатова Ф.М. Түштүк-батыш Кыргызстандын гидронимдеринин аталышы [Текст] /Ф.М.Даовлатова //Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана, №5, 2021. -26-31-б.

6. Даовлатова Ф.М. Топонимдердин этимологиясы [Текст] /Ф.М.Даовлатова //ОшМУ жарчысы, 2022. -158-162-б.

7. Даовлатова Ф.М. Топонимдердин этимологиялык классификациясы [Текст] /Ф.М.Даовлатова //Арабаев ат. КМУ жарчысы, №4, 2022. -38-43-б.

8. Даовлатова Ф.М. Антропотопонимдер жер-суу аталыштарында [Текст] /А.Т.Арыстанова, Ф.М.Даовлатова //Известия вузов Кыргызстана, №4, 2023. -49-53-б.

9. Даовлатова Ф.М. Билим берүүдө жергиликтүү топонимдерди колдонуу [Текст] /Ф.М.Даовлатова //Арабаев ат. КМУ жарчысы. №2, 2023. -61-65-б.

10. Даовлатова Ф.М. Реки Кыргызстана и их гидрологическая характеристика по топонимическим данным [Текст] /Т.Эшанкулов, Ф.М.Даовлатова, С.Т.Сарыбаева //Новая наука. Наука XXI века: становление, развитие, прогнозы, 2024. -С.326-334.

11. Даовлатова Ф.М. Баткен аймагындагы өсүмдүктөрдүн аттарынан аталган жер-суу аталыштары [Текст] /Ф.М.Даовлатова, Ш.Б.Шеров, Б.У.Канназарова //Наука и новые технологии и инновации Кыргызстана, №8, 2024. -59-62-б.

12. Даовлатова Ф.М. География предметин табигый илимдер менен интеграциялап окутуу [Текст] /Ф.М.Даовлатова, А.Абдибайтова //Наука и новые технологии и инновации Кыргызстана, №8, 2024. -55-58-б.

13. Даовлатова Ф.М. Топонимика часть экономической, социальной и политической географии и её значения современной жизни [Текст] /А.Г.Низамиев, Г.А.Момошева, Ф.М.Даовлатова //Вестник Кыргызстана, №2(1), 2024. -243-248-б.

Башка басылмаларда:

1. Даовлатова Ф.М. Кыргызстандын түштүгүндөгү фарсы жана тажик тилдеринен кирген жер-суу аталыштарынын этимологиясы: Окуу-усулдук колдонмо. Ош, 2017. -48 б.

2. Даовлатова Ф.М. «Кыргызстандын географиясы» предмети боюнча практикалык иштерди аткаруу үчүн окуу-усулдук колдонмо. Ош, 2022. -76 б.

3. Даовлатова Ф.М. Географиялык аталыштардын укуктук тартиби [Текст] /Ф.М.Даовлатова //БатМУ жарчысы, №2, 2023. -228-331-б.

4. Даовлатова Ф.М. Анализ современной топонимии южного региона Кыргызстана с использованием геоинформационных систем и он-лайн ресурсов (на примере Баткенской области) [Текст] /А.Г.Низамиев, Г.А.Момошева, Ф.М.Даовлатова, У.М.Камчиев //Матер. межд. научно-практ. конф. «Инновационные идеи в современной географии: цифровая экономика и ГИС-технологии». -Карши: КарГУ, 2024. Часть 2. -С. 4-8.

5. Даовлатова Ф.М. Термины, связанные с компонентами природы и их трактовка в «Бобурнаме». [Текст] /Е.Махканов, Ж.Еминов, Ф.М.Даовлатова //Матер. межд. научно-практ. конф. «Захриддин Мухаммад Бабур и мировая география: эпохи открытий и направления развития». -Фергана, ФерГУ, 2024. -С. 16-18.

12. Авторефераттын диссертациянын мазмунуна дал келиши

Автореферат диссертациялык иштин мазмунун толук чагылдырат, кыргыз жана орус тилдеринде бирдей мааниге ээ.

Жыйынтык

Даовлатова Феруза Муктаровнанын “Кыргызстандын түштүк аймагындагы жер-суу аталыштарынын таркалышы жана келип чыгышы” деген темада 25.00.24 – экономикалык, социалдык, саясий жана рекреациялык география адистиги боюнча география илимдеринин кандидаты окумуштуулук даржаны изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишин карап чыгып, И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети менен Ош мамлекеттик университетине караштуу география илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын ыйгаруу боюнча түзүлгөн Д.25.24.698 диссертациялык кеңешинде ачык коргоого сунуш кылам.

Диссертация Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиянын талаптарына толук жооп берет.

Д 25.24.698 диссертациялык кеңешинин эксперти,
э.и.д., профессор

Култаев Т.Ч.

24.02.2025

Т.Ч.Култаевдин колун тастыктаймын.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
г.и.к., доцент

Солпуева Д.Т.

2025-жылдын “25”

КОЛ ТАМГАСЫН ТАСТЫКТАЙМЫН
ПОДПИСЬ ЗАВЕРЯЮ

Солпуева Д.Т.